

دانشکده : علوم انسانی.....

رساله دکتری رشته: تاریخ گرایش: ایران اسلامی.....

عنوان رساله:

..تحولات مذهبی در سیستان و پیامدهای سیاسی و اجتماعی آن از ورود اسلام تا پایان دوره

غزنویان (۳۱-۴۴۴هجری).....

نام دانشجو:

..دوستعلی سنچولی.....

استاد راهنما:

..دکتر حسین مفتخری.....

اردیبهشت سال ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

باسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

دانشکده علوم انسانی

بدینوسیله گواهی می شود آقای دوستعلی سنچولی در تاریخ ۱۳۹۲/۲/۱۶ از رساله دکتری واحدی خود با عنوان: تحولات مذهبی در سیستان و پیامدهای سیاسی و اجتماعی آن از ورود اسلام تا دوره غزنویان (۳۱-۴۴۴هجری) دفاع کرده است. اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا بررسی کرده و پذیرش آنرا برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) تأیید می نمایند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	جناب آقای دکتر حسین مفتخری	۱- استاد راهنما
	استاد	جناب آقای دکتر صادق آئینه‌وند	۲- استاد مشاور (اول)
	استادیار	جناب آقای دکتر سیدهاشم آقاجری	۳- استاد مشاور (دوم)
	استادیار	جناب آقای دکتر مهدی گلجان	۴- استاد ناظر (داخلی)
	استاد	جناب آقای دکتر محمدمیر شیخ نوری	۵- استاد ناظر (داخلی)
	دانشیار	جناب آقای دکتر شهرام بوسفی‌فر	۶- استاد ناظر (خارجی)
	دانشیار	جناب آقای دکتر صالح پرگاری	۷- استاد ناظر (خارجی)
	استادیار	جناب آقای دکتر مهدی گلجان	۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می‌باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می‌باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب و یا نرم افزار و یا آثار ویژه (اثر هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده‌ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده‌ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته‌ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب دوستعلی سنچولی دانشجوی رشته تاریخ ایران اسلامی ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۸ مقطع دکتری دانشکده علوم انسانی متعهد می‌شوم کلیه نکات مندرج در آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آیین‌نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هرگونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله براساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هرگونه اعتراض را از خود سلب نمودم.»

امضا
تاریخ
۱۳۹۲/۲/۱۷

آئین نامه پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت های علمی پژوهشی دانشگاه است. بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به دفتر "دفتر نشر آثار علمی" دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

" کتاب حاضر، حاصل رساله دکتری نگارنده در رشته تاریخ است که در سال ۱۳۹۲ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی دکتر حسین مفتخری، مشاوره دکتر صادق آئینه‌وند و دکتر سیدهاشم آقاجری از آن دفاع شده است.

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به "دفتر نشر آثار علمی" دانشگاه اهداء کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تادیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت های بهای خسارت، دانشگاه مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند، به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب **دوستعلی سنجولی** دانشجوی رشته تاریخ مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی

تاریخ و امضا

دوستعلی سنجولی

۱۳۹۲، ۲، ۱۷

دانشکده : علوم انسانی.....

رساله دکتری رشته: .تاریخ..... گرایش: ایران اسلامی.....

عنوان رساله:

.تحولات مذهبی در سیستان و پیامدهای سیاسی و اجتماعی آن از ورود اسلام تا پایان دوره غزنویان

(۳۱-۴۴۴هجری).....

نام دانشجو:

.دوستعلی سنچولی.....

استاد راهنما:

.دکتر حسین مفتخری.....

استاد مشاور(اول):

.دکتر صادق آئینه‌وند.....

استاد مشاور(دوم):

.دکتر سیدهاشم آقاجری.....

اردیبهشت سال ۱۳۹۲

چکیده

با ورود سپاه اعراب مسلمان به ایران و سقوط دولت ساسانیان، در فاصله زمانی نه چندان زیاد، مسلمانان وارد سرزمین سیستان شدند و به تدریج به گسترش دین مبین اسلام در این منطقه پرداختند. علل و عوامل متعددی در تمایل مردم سیستان به گرویدن اسلام مؤثر بوده است. با این حال زمانی زیاد طول کشید تا اکثریت مردم به دین اسلام ایمان بیاورند. هر چند مردم سیستان در مقابل اعراب مسلمان در زمان فتوح مقاومت زیادی از خود نشان ندادند؛ ولی در مقابل زورگویی و ظلم و ستم دستگاه خلافت اموی و عباسی و حکام دست‌نشانده آنان سر تسلیم فرود نیاوردند و در هر فرصتی که پیش می‌آمد علیه زیاده‌خواهی‌ها و ستمگری‌های آنان واکنش نشان داده و با قیام و مبارزه خواب راحت را از چشمان آنان می‌ربودند. تغییرات مذهبی در سیستان و پیدایش فرق و مذاهب اسلامی، از یک سو، گسترش مراکز علمی و مذهبی را به همراه داشت که در پی آن علما و اندیشمندان مشهوری پدید آمدند و خدمات ارزنده‌ای به فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی نمودند. از سوی دیگر، ظهور فرق و مذاهبی همچون خوارج و اهل سنت و مذاهبی که از اهل سنت پدید آمدند همانند حنفی، شافعی، کرامی، ثوری و حنبلی، موجب گسترش تعصبات مذهبی و درگیری و ناامنی و قتل و غارت گردید و درگیری‌های سمکی و صدقی خسارات جبران ناپذیری بر زندگی سیاسی و اجتماعی مردم این سرزمین از خود بر جای گذاشت. به طوری که راه تصرف سیستان را برای حکومت‌های غیر بومی هموار ساخت و زمینه بی‌ثباتی اوضاع سیاسی و اجتماعی منطقه را فراهم نمود و زندگی مردم را با مشکلات فراوانی روبه‌رو ساخت. در این پژوهش به روند تحولات مذهبی در سیستان و پیامدهای سیاسی و اجتماعی آن از ورود اسلام تا پایان حکومت غزنویان پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: سیستان، اسلام، تحولات مذهبی، اوضاع سیاسی، اوضاع اجتماعی

کلیات و مبانی تحقیق

- ۱- مقدمه ۱
- ۲- طرح مسأله ۴
- ۳- سؤالات تحقیق ۷
- ۴- فرضیات تحقیق ۷
- ۵- سابقه و ضرورت انجام تحقیق ۸
- ۶- اهداف تحقیق ۱۱
- ۷- روش انجام تحقیق ۱۱
- ۸- گستره زمانی و جغرافیایی تحقیق ۱۲
- ۹- نقد و بررسی گزیده منابع ۱۲

فصل اول: نگاهی به اوضاع سیستان پیش از ورود اسلام

- ۱-۱- پیشینه تاریخی و وجه تسمیه سیستان ۲۱
- ۲-۱- حدود و قلمرو سیستان ۲۳
- ۳-۱- شرایط طبیعی و اقلیمی سیستان و موقعیت اقتصادی آن ۲۵
- ۴-۱- اهمیت سیاسی و نظامی سیستان ۲۶
- ۵-۱- اهمیت مذهبی سیستان ۲۸

فصل دوم: روند تحولات مذهبی در سیستان

- ۱-۲- اهمیت و جایگاه سیستان نزد اعراب مسلمان ۳۴

- ۲-۲- چگونگی فتح سیستان ۳۸
- ۳-۲- عکس العمل مردم سیستان در مقابل دین مبین اسلام و اعراب مسلمان ۴۳
- ۲-۳-۱- امرای محلی و دهقانان ۴۳
- ۲-۳-۲- کشاورزان و رعایا ۴۵
- ۲-۳-۳- پیشه‌وران و توده‌های فرودست شهری ۴۶
- ۲-۳-۴- مغان و روحانیان زرتشتی ۴۶
- ۴-۲- چگونگی گسترش اسلام در سیستان ۴۸
- ۲-۴-۱- نقش علما و مبلغان و مراکز مذهبی ۴۸
- ۲-۴-۲- نقش مهاجرت اعراب مسلمان و اسکان آنان در سیستان در گسترش اسلام ۵۱
- ۲-۴-۳- نقش پرداخت جزیه در گسترش اسلام ۵۳
- ۲-۴-۴- نقش حکام و فرمانروایان مسلمان در گسترش اسلام در سیستان ۵۶
- ۲-۴-۵- نقش انفعالی آیین زرتشت در مقابل اسلام ۵۸

فصل سوم: ورود اسلام و اعراب مسلمان در سیستان و پیامدهای سیاسی آن

در دورهٔ خلافت اموی

- ۳-۱- سیستان تحت حاکمیت خلفای اموی و کارگزاران آن‌ها ۶۲
- ۳-۲- قیام‌ها و جنبش‌های ضد اموی در سیستان ۶۶
- ۳-۲-۱- قیام خوارج ۶۶
- ۳-۲-۲- شورش عبدالرحمن بن محمد بن اشعث ۷۱
- ۳-۲-۳- قیام بنی‌هاشم ۸۰
- ۳-۳- فتوحات و منازعات مرزی حکام اموی در سیستان با رتیل‌ها ۸۵

فصل چهارم: پیامدهای سیاسی تحولات در سیستان در دورهٔ خلافت عباسی

- ۱-۴- واکنش مردم سیستان نسبت به خلفای عباسی و حکام و امیران اعزامی از سوی آنان ۹۳
- ۲-۴- شورش‌ها و جنبش‌های سیاسی- اجتماعی مردم سیستان در این دوره ۹۶
- ۱-۲-۴- جنبش استاذسیس ۹۶
- ۲-۲-۴- جنبش‌های خوارج در این دوره ۱۰۰
- ۳-۲-۴- شورش مطوّه در سیستان ۱۰۹
- ۳-۴- سیاست متقابل دستگاه خلافت و امرای طاهری، صفاری، سامانی و غزنوی ۱۱۳
- ۱-۳-۴- سیاست متقابل خلفای عباسی و امیران طاهری ۱۱۴
- ۲-۳-۴- سیاست متقابل دستگاه خلافت و امیران صفاری ۱۱۷
- ۳-۳-۴- سیاست متقابل خلفای عباسی و امیران سامانی در سیستان ۱۲۶
- ۴-۳-۴- سیستان و حاکمیت غزنویان ۱۳۴
- ۴-۴- نقش علما و رهبران مذهبی در مسائل سیاسی ۱۳۹

فصل پنجم: ورود اسلام و اعراب مسلمان در سیستان و پیامدهای اجتماعی آن

- ۱-۵- تغییر دین و دگرگونی اجتماعی ۱۴۶
- ۲-۵- مناسبات و روابط اجتماعی مردم سیستان ۱۴۷
- ۱-۲-۵- روابط اجتماعی مسلمانان با غیر مسلمانان ۱۴۸
- ۲-۲-۵- روابط اجتماعی مسلمانان با یکدیگر ۱۵۲
- ۳-۵- طبقات اجتماعی در سیستان ۱۵۵
- ۴-۵- ترکیب قومی و نژادی مردم سیستان ۱۶۳
- ۵-۵- گروه‌های اجتماعی در سیستان ۱۶۵
- ۱-۵-۵- مطوّه ۱۶۶
- ۲-۵-۵- عیاران ۱۶۸

۱۷۵-۶-۵- شیوه‌های معیشتی مردم سیستان..... ۱۷۵

۱۷۶-۱-۶-۵- زندگی روستایی ۱۷۶

۱۷۹-۲-۶-۵- زندگی شهری ۱۷۹

۱۸۳-۷-۵- نگاهی به مراسم جشن و شادی و سوگواری مردم سیستان..... ۱۸۳

فصل ششم: پیامدهای فرهنگی ورود اسلام و اعراب مسلمان در سیستان

۱۹۱-۱-۶- فرق و مذاهب اسلامی رایج در میان مردم سیستان ۱۹۱

۱۹۱-۱-۱-۶- خوارج ۱۹۱

۱۹۸-۲-۱-۶- مرجئه ۱۹۸

۲۰۰-۳-۱-۶- مذهب حنفی ۲۰۰

۲۰۳-۴-۱-۶- مذهب ثوری ۲۰۳

۲۰۵-۵-۱-۶- فرقه کرامیه ۲۰۵

۲۱۰-۶-۱-۶- مذهب شافعی ۲۱۰

۲۱۳-۷-۱-۶- مذهب حنبلی ۲۱۳

۲۱۵-۸-۱-۶- تشیع در سیستان ۲۱۵

۲۲۱-۲-۶- تصوف و عرفان در سیستان ۲۲۱

۲۲۶-۳-۶- مراکز و نهادهای آموزشی و مذهبی در سیستان ۲۲۶

۲۲۶-۱-۳-۶- مسجد ۲۲۶

۲۲۸-۲-۳-۶- مکتب‌خانه ۲۲۸

۲۲۹-۳-۳-۶- مدرسه ۲۲۹

۲۳۱-۴-۶- نگاهی به برخی از علوم و علمای اسلامی در سیستان ۲۳۱

۲۳۲-۱-۴-۶- علم حدیث ۲۳۲

- ۲۳۵..... ۲-۴-۶ فقه
- ۲۳۵..... ۳-۴-۶ تفسیر
- ۲۳۶..... ۴-۴-۶ علوم عقلی و فلسفه
- ۲۳۸..... ۵-۶- قضات و سازمان قضایی
- ۲۴۱..... ۶-۶- نگاهی به تأثیر زبان عربی در زبان فارسی

فصل هفتم: تعصبات و درگیری‌های قومی و مذهبی در سیستان .. و

پیامدهای سیاسی و اجتماعی آن

- ۲۴۵..... ۱-۷- روند شکل‌گیری تعصبات قومی و مذهبی در سیستان
- ۲۵۱..... ۲-۷- تعصبات مذهبی و اختلافات فرقه‌ای
- ۲۵۱..... ۱-۲-۷- تعصب مذهبی و درگیری میان اهل سنت و خوارج
- ۲۵۳..... ۲-۲-۷- تعصبات مذهبی میان فرق خوارج با یکدیگر
- ۲۵۴..... ۳-۲-۷- تعصبات مذهبی فرق و مذاهب اهل سنت با یکدیگر (حنفی و شافعی یا سمکی و صدقی)
- ۲۵۹..... ۳-۷- علل و عوامل تعصبات مذهبی
- ۲۴۶..... ۴-۷- آثار و پیامدهای تعصبات و درگیری‌های قومی و مذهبی
- ۲۶۹..... نتیجه‌گیری
- ۲۷۲..... فهرست منابع و مآخذ
- ۲۸۲..... چکیده انگلیسی

کلیات و مبانی تحقیق

با ورود اسلام و اعراب مسلمان به سیستان در سال ۳۰ هجری، به تدریج تغییر و تحولاتی در زندگی سیاسی و اجتماعی مردم سیستان پدید آمد. حکومت محلی سیستان که تا قبل از تصرف این سرزمین تحت حاکمیت دولت ساسانی قرار داشت در مقابل هجوم اعراب مسلمان سر تسلیم فرود آورد و به ناچار حاکمیت آنان را پذیرفت و از آن پس حکام و والیانی از سوی دستگاه خلافت اسلامی به سیستان فرستاده می‌شدند و بر این سرزمین حکومت می‌کردند. با تسلط سیاسی و نظامی اعراب مسلمان بر سیستان به تدریج دین مبین اسلام و فرهنگ اسلامی در میان مردم این منطقه نفوذ و گسترش یافت و به مرور زمان موجب تغییر و دگرگونی در اوضاع سیاسی و اجتماعی مردم گردید. با گسترش اسلام و گرویدن تعداد زیادی از مردم به دین جدید، دین زرتشتی اهمیت خود را از دست داد و ارزش‌های آن در میان جامعه منسوخ یا کم‌رنگ گردید و ارزش‌های دین اسلام جای آن را گرفت. هر چند کیش سابق تا قرون متمادی برخی از هوادارانش را در سیستان حفظ کرد.

برخی از تغییرات صورت گرفته در جامعه سیستان پس از ورود اسلام و اعراب مسلمان، نتیجه دین اسلام و ارزش‌های مطرح شده از سوی آن بود و برخی نیز تحت تأثیر ورود اعراب مسلمان و فرهنگ حاکم بر زندگی سیاسی و اجتماعی آنان قرار گرفت. هر چند اعراب مسلمان فرهنگ و ارزش‌های خود را خارج از دین مبین اسلام نمی‌دانستند و همواره تلاش می‌کردند خود را مقید به ارزش‌های دین اسلام معرفی نمایند و به رفتار و عملکرد خود شکل و رنگ اسلامی بدهند؛ اما ارزش‌های دوره جاهلی در میان قبایل عرب کاملاً از بین نرفته بود و برخی از آنان در حال احیا شدن بود و زندگی مردم سیستان را نیز تحت تأثیر خود قرار می‌داد.

این رساله شامل کلیات و هفت فصل می‌باشد که در قسمت کلیات به طرح مسأله و سؤالات تحقیق، فرضیات، پیشینه و ضرورت تحقیق، اهداف و روش تحقیق و گستره زمانی و جغرافیایی آن پرداخته شده- است و در پایان این مبحث به بررسی و نقد برخی از منابع مهم در این تحقیق اشاره گردیده‌است.

در فصل اول نگاهی به اوضاع سیستان پیش از ورود اسلام و اعراب مسلمان گردیده و مطالبی پیرامون پیشینه تاریخی و وجه تسمیه سیستان، حدود و قلمرو و شرایط طبیعی و اقلیمی و موقعیت اقتصادی، اهمیت سیاسی، نظامی و مذهبی سیستان آورده شده است.

فصل دوم به روند تحولات مذهبی پس از ورود اسلام به سیستان پرداخته و به بررسی و تحلیل اهمیت سیستان نزد اعراب مسلمان و چگونگی فتح این سرزمین و عکس العمل مردم آن منطقه در مقابل دین اسلام و اعراب مسلمان و نحوه گسترش اسلام در میان مردم سیستان می پردازد.

فصل سوم پیامدهای سیاسی ورود اسلام و اعراب مسلمان در دوره خلافت اموی را در بر می گیرد و در آن به نقش عمال و کارگزاران اموی در سیستان، قیامها و جنبش های ضد اموی مثل قیام خوارج و ابن اشعث در این منطقه و منازعات و درگیری های حکام و سپاهیان اموی با رتبیان در نواحی شرقی سیستان مورد بحث و بررسی قرار می گیرد.

در فصل چهارم به پیامدهای سیاسی در سیستان در دوره خلافت عباسیان پرداخته می شود که در آن به اقدامات کارگزاران دستگاه خلافت عباسی و قیام های سیاسی - اجتماعی ضد خلفا همانند قیام استادسیس، خوارج، مطوعه و عیاران اشاره می گردد. همچنین در این فصل سیاست متقابل دستگاه خلافت و امرای طاهری، صفاری، سامانی و غزنوی و نقش علما و رهبران مذهبی در امور سیاسی در این دوره مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد.

فصل پنجم به برخی از پیامدهای اجتماعی پس از ورود اسلام و اعراب مسلمان در سیستان می پردازد و به تغییر دین و دگرگونی های ناشی از آن در روابط اجتماعی میان مسلمانان با غیر مسلمانان، تغییرات قومی و نژادی، شیوه معیشتی و تحول در آداب و رسوم اجتماعی اشاره می شود و تأثیر نقش دین اسلام و حضور اعراب مسلمان در زندگی اجتماعی مردم سیستان را مورد ارزیابی قرار می دهد.

فصل ششم به فرق و مذاهب رایج در سیستان، همانند خوارج، اهل سنت که خود شامل: مرجئه، حنفی، ثوری، شافعی، کرامی، حنبلی می باشد و فرق شیعی و اندیشه های صوفیانه می پردازد. در این فصل به مراکز و نهادهای آموزشی و مذهبی، علما و اندیشمندان صاحب نظر در علم حدیث، فقه، تفسیر و علوم

عقلی و فلسفی اشاره می‌شود و نقش قضات و سازمان قضایی و تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی نیز مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

فصل هفتم که آخرین فصل این رساله می‌باشد به تعصبات و درگیری‌های قومی و مذهبی و پیامدهای سیاسی و اجتماعی آن اشاره دارد. در این مبحث روند شکل‌گیری تعصبات قومی و مذهبی در سیستان پس از ورود اسلام و اعراب مسلمان مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین به درگیری و نزاع میان فرق مذهبی همانند: خوارج با همدیگر و خوارج با اهل سنت و اهل سنت با هم مثل درگیری‌های مذهبی حنفی با شافعی و یا سمکی با صدقی اشاره می‌شود و علل و عوامل پیدایش این تعصبات و آثار و پیامدهای ناشی از آن در این منطقه مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

۲- طرح مسأله

با ظهور دین مبین اسلام و گسترش آن به خارج از جزیره‌العرب، در زمان خلیفه دوم، اسلام وارد سرزمین ایران شد و پس از مدتی نه چندان زیاد، سپاه اسلام در زمان عثمان، خلیفه سوم، وارد سیستان شدند و به تدریج اسلام در این منطقه گسترش یافت. آیین‌های زرتشتی و مسیحیت که در این جا پیروانی داشتند کم‌کم به مرور زمان رو به افول گذاشتند. حضور سپاه اسلام و اسکان برخی از قبایل مسلمان عرب از یک طرف و موقعیت جغرافیایی و امکانات مادی به عنوان پایگاهی برای گسترش اسلام به نواحی شرق و حضور علما و رهبران مذهبی از طرف دیگر، موجب گسترش اندیشه‌های اسلامی گردید و زمینه لازم را برای تحولات مذهبی در این منطقه فراهم نمود. با گسترش اسلام به سرزمین‌های دیگر و برخورد با آراء و عقاید اقوام مختلف و بروز اختلافات داخلی میان مسلمانان زمینه پیدایش اندیشه‌های جدید و برداشت‌های متفاوت از اسلام و نحوه اداره ممالک اسلامی میان مسلمانان پدید آمد و باعث تأویل‌ها و تفسیرهای گوناگون از اسلام شد که این امر موجب انشعاب فرقه‌های مختلف و تحولات مذهبی گردید. این مسائل در تحولات مذهبی سیستان نیز تأثیر بسزایی گذاشت. حکام اموی و عباسی که حامی مذهب اهل سنت بودند به گسترش این مذهب در سیستان کمک نمودند. اما طولی نکشید که از نیمه دوم قرن اول هجری، خوارج توانستند در این منطقه حضور فعال و طولانی مدت یابند. مخالفت آنان با خلفای اموی و عباسی و

شعارهای برابری طلبانه و عدالت خواهانه آن‌ها سبب جذب جمع زیادی از مردم سیستان به‌ویژه روستاییان که از ظلم و ستم حکام اموی و عباسی به تنگ آمده بودند به مذهب خوارج گردید.

از قرن سوم هجری به دلیل عملکرد نامطلوب و بد خوارج در این منطقه، دو باره گرایش به مذهب اهل سنت رواج بیشتری یافت و گروه‌های داوطلب تحت عنوان مطوعه و عیاران شکل گرفتند و به جنگ با خوارج و جهاد با کفار پرداختند. این امر زمینه را برای تشکیل سلسله صفاریان فراهم ساخت. یعقوب لیث سیاست تسامح مذهبی در پیش گرفت، هرچند مراقب بود نظر اهل سنت را نسبت به خود جلب نماید و حتی به جهاد با کفار در قلمرو رتبیل پرداخت و به موفقیت‌هایی دست یافت و هدایایی از آن غنایم برای خلیفه عباسی ارسال نمود؛ ولی درگیری وی با خلیفه عباسی که نماینده مذهب اهل سنت بود و استفاده از نیروی نظامی خوارج برای پیشبرد اهداف خود باعث ناخشنودی برخی از اهل سنت گردید که این مسأله برای یعقوب لیث گران تمام شد؛ زیرا که در خارج از سرزمین سیستان از محبوبیت مردمی وی کاسته شد و این امر زمینه تضعیف حکومت صفاریان را پس از یعقوب و عمرو لیث فراهم ساخت.

در زمان تسلط سامانیان و غزنویان بر سیستان مذهب اهل سنت به‌ویژه مذاهب حنفی و شافعی از نفوذ بیشتری در این منطقه برخوردار گردیدند. هرچند مذهب خوارج هنوز هوادارانی در این منطقه داشت و پیروان آن به فعالیت خود ادامه می‌دادند؛ اما از نفوذ آنها بسیار کاسته شد. اندیشه گرایش به اهل بیت پیامبر(ص) در سیستان وجود داشت به طوری که در زمان حکومت معاویه، مردم این سرزمین سبّ حضرت علی(ع) نکردند و پس از شنیدن خبر شهادت امام حسین(ع) عده‌ای از مردم سیستان علیه یزید دست به شورش زدند. مردم سیستان همانند بیشتر نقاط ایران بارها با حاکمان اموی درگیر شدند و مشعل مبارزه و قیام علیه خلافت بنی‌امیه را در این منطقه فروزان نگه داشتند. تحولات مذهبی در این منطقه باعث گردید علما، دانشمندان، محدثان و فقهای بنامی در سیستان ظهور نمایند و خدمات ارزنده‌ای در زمینه علوم مختلف از جمله فلسفه، حدیث، فقه و... به جهان اسلام و ایران نمایند. به طوری که افرادی همچون ابن ابی‌داود سجستانی محدث و گردآورنده سنن یکی از صحاح سته اهل سنت می‌باشد و

ابویعقوب سجزی از جمله داعیان بزرگ و اندیشمندان بنام اسماعیلیان گردید و محمد ابن کرام فرقه کرامیه را به وجود آورد که این مذاهب مدت‌ها به حیات خود ادامه داده و هواداران زیادی را به سوی خود جذب نمودند.

مسأله تحقیق حاضر این است که تحولات مذهبی در سیستان از ورود اسلام تا پایان غزنویان چه روندی را طی نموده‌است. که در این راستا سعی شده‌است چگونگی فتح سیستان توسط اعراب مسلمان، اهمیت و جایگاه سیستان نزد اعراب مسلمان، واکنش و عکس‌العمل مردم این سرزمین نسبت به حضور آنان و دین مبین اسلام مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. در گام بعد نظری به سیاست خلفای بنی‌امیه و کارگزاران آن‌ها و مهاجرت قبایل عرب و پیامدهای سیاسی حضور آنان در سیستان می‌افکنیم. همچنین به تبیین علل و پیامدهای جنبش‌های سیاسی - نظامی ضد امویان در این منطقه که مردم سیستان در آن حضور داشتند، می‌پردازیم. سیاست خلفای عباسی و کارگزاران آنها در سیستان از جمله مباحث بعدی است که در این تحقیق به آن پرداخته می‌شود. مناسبات حکام طاهری، صفاری، سامانی و غزنوی با دستگاه خلافت و تأثیر آن بر مردم سیستان نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد. با قبول این پیش‌فرض که دین و سیاست رابطه تنگاتنگی با هم داشته‌اند. تأثیر متقابل دین و سیاست در مقطع زمانی مورد نظر را تبیین نموده و نقش علما در مسائل سیاسی و مذهبی را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم. در آخرین گام این تحقیق به پیامدهای اجتماعی و فرهنگی ورود اسلام و اعراب مسلمان در سیستان پرداخته می‌شود. در این راستا سعی می‌شود دگرگونی‌های مذهبی و تأثیر آن بر مناسبات اجتماعی، نقش و ظهور گروه‌های اجتماعی جدید همانند: مطوعه و عیاران، ظهور و بروز فرق مذهبی، همچون حنفی، شافعی، کرامیه، خوارج، حنبلی و مناسبات آنان با یکدیگر، حقوق و مناسبات گروه‌های اسلامی با غیر اسلامی (اهل ذمه)، وضعیت زندگی اقشار مختلف جامعه (شهری و روستایی)، نهادها و مراکز علمی و مذهبی و نقش آن‌ها در جامعه پذیری و مشروعیت بخشی مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرد.

۳- سؤالات تحقیق

۱- تحولات مذهبی در سیستان پس از ورود اسلام و اعراب مسلمان تا پایان دوره غزنویان چه روندی را طی کرده است؟

۲- ورود اسلام و اعراب مسلمان به سیستان چه پیامدهای سیاسی در این منطقه در پی داشته است؟

۳- پیامدهای اجتماعی و فرهنگی ورود اسلام و اعراب مسلمان در سیستان چه بوده است؟

۴- فرضیات تحقیق

در راستای پاسخگویی به سؤالات، فرضیات پژوهش حاضر به صورت زیر طرح شده است:

۱- با ورود اسلام به این منطقه، مردم سیستان با دین جدید روند ستیز و سازش در پیش گرفتند ولی به مرور زمان دین جدید مورد پذیرش اکثریت مردم قرار گرفت. در پی جابجایی حکام و والیان و ظهور و بروز اندیشه‌های جدید در میان مسلمانان، فرق مذهبی گوناگونی پدید آمدند که با نفوذترین آن‌ها خوارج و اهل سنت (حنفی و شافعی) بودند و محبت به اهل بیت پیامبر (ص) نیز هوادارانی در این منطقه داشته است.

۲- از نظر سیاسی مردم سیستان در مقابل اراده و خواست خلفای اموی و عباسی به عنوان نماینده مذهب رسمی (اهل سنت و جماعت) از خود مقاومت نشان داده و به همین علت مخالفان دستگاه خلافت در سیستان مورد حمایت مردم قرار می‌گرفتند و این منطقه کانون مبارزه و قیام توسط جریان‌های سیاسی و مذهبی علیه دستگاه خلافت بوده است.

۳- تحولات مذهبی در سیستان در چگونگی روابط اجتماعی و پیدایش اقشار و گروه‌های اجتماعی و نهادها و ساختارهای جدید در جامعه تأثیرگذار بوده است. گروه‌های اجتماعی همچون مطوعه و عیاران منشأ تحولاتی در این منطقه گردیدند. علما و رهبران مذهبی به دفاع از اصول و عقاید خود و پیروانشان می‌پرداختند و کانون‌های علمی و فرهنگی رو به گسترش بود. از طرف دیگر با گسترش فرق و مذاهب بر تعصبات مذهبی در این منطقه افزوده می‌شد و درگیری و نزاع بین پیروان فرق و مذاهب پدید می‌آمد. که این امر موجب بی‌ثباتی اوضاع سیاسی و اجتماعی می‌گردید.

۵- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

دربارهٔ سیستان تا کنون تحقیقاتی صورت گرفته که بیشتر راجع به حکومت صفاریان می‌باشد. بجز آقای باسورث که دربارهٔ تاریخ سیستان از ورود اسلام تا آغاز حکومت صفاریان کار نموده‌است، کار جدی دیگری در این باره صورت نگرفته و جا دارد در این زمینه کار بیشتری صورت پذیرد. در اینجا به نقد و بررسی برخی از تحقیقات صورت گرفته توسط برخی از محققینی که در بارهٔ تاریخ سیستان در قرون نخستین اسلامی کار کرده‌اند، می‌پردازیم:

- «تاریخ سیستان از آمدن تازیان تا برآمدن دولت صفاریان» اثر ادموند کلیفورد باسورث می‌باشد که توسط حسن انوشه به فارسی ترجمه شده‌است. باسورث در اثر تحقیقی مهم خود، در یک نگاه عالمانه و موشکافانه کوشش کرده تا با بهره‌گیری از منابع متعدد، به چگونگی ورود اعراب مسلمان به سیستان و اوضاع سیاسی این سرزمین در زمان حاکمیت والیان و حاکمان اموی و عباسی اشاره نماید و به مباحثی پیرامون خوارج و فعالیت‌های آنان علیه دستگاه خلافت پرداخته‌است. ایشان همچنین به وضعیت زرتشتیان و مسیحیان ساکن سیستان اشاره کرده‌است. باسورث به تحولات مذهبی و پیامدهای ناشی از تغییرات مذهبی و چالش‌های آن در این دوره کمتر اشاره نموده و بیشتر به تاریخ سیاسی آن زمان تا قدرت‌گیری صفاریان پرداخته‌است. با این حال، کتاب تاریخ سیستان وی، یکی از بهترین تحقیقات در زمینه سیستان در قرون نخستین تا روی کار آمدن صفاریان می‌باشد.

- «سیستان» اثر جورج پیتز تیت نیز مطالبی در بارهٔ تاریخ سیستان دارد. وی در زمان حکومت قاجار همراه هیأت انگلیسی برای حکمیت جهت تعیین مرز سیستان با افغانستان در سال‌های ۱۹۰۳-۱۹۰۵ میلادی، به این منطقه آمده بود و در مدت حضورش در منطقه سیستان به مطالعه و تحقیق پرداخت و سپس حاصل کارش را در کتابی به نام سیستان منتشر کرد. این کتاب در دو مجلد چاپ شده‌است که جلد اول توسط دکتر سیداحمد موسوی ترجمه گردیده‌است. نویسنده در این جلد به صورت مختصر به اوضاع سیاسی سیستان از ابتدا تا اواسط دوره قاجاریه می‌پردازد. در جلد دوم به اماکن تاریخی و آثار باستانی، قبایل و طوایف و نژادهای ساکن در سیستان اشاره دارد. این جلد توسط آقای رئیس